

Գ Ր Ա Ք Յ Ս Ո Ւ Ի Թ Ք Ի Ն

ԱՏՐՊԵՏ.— Քոռ-եղիկ. Վէպ. Թիֆլիս 1898.

ՆՈՅՆԸ.— Շխնոց. պատկեր 1898:

ՆՈՅՆԸ.— Ժառանգներ. պատկեր 1899:

ՆՈՅՆԸ.— Բերսալի Առաքելը— Վէպ. 1899:

ՆՈՅՆԸ.— Թուլումբաշիներ. պատկեր. 1899, (Վերջին չորսը փաշ-
լած են Նոր-Նախիջևանում):

Պր. Ատրպետը հաջ ընթերցողնե-
րին ծանօթ է իւր մի քանի հեղի-
նակութիւններով: Բացի վերոյիշեալ-
ներից նա գրել է նաև և երկու մեծ
վէպ՝ Խեւ Արասիտ (արտադրւած
Մուրճից Թիֆլիս 1889) և Աւրստ
(տպւած Մոսկւա, 1891). և երկու
թատերական բաներ՝ Սարաֆ ու-
բերգութիւն (Թիֆլիս, 1893) և Շու-
շան, օպերայի համար (Ս. Պետեր-
բուրգ 1890 թ.): Նրա գրածքների
նիւթը վերցրած է Տաճկաստանի հա-
ւոյ կեանքից, որին նա բաւական
մանրամասն ծանօթ է երևում. Նրա
բոլոր գրածքներում աչքի է ընկե-
նում աչն բանը, որ նա չի զանա-
գանում վէպը իրականութեան մէջ
դեղի ունեցած անցքի մի քիչ ըն-
դարձակ և զարդարուն նկարագրու-
թիւնից, ուր մտնում են նաև խո-
սակցութիւններ և բնութեան տեսա-

րանների նկարագրութիւններ: Վէպը
մի գեղարուեստական ստեղծագործու-
թիւն է: Վէպ գրելու համար հեղի-
նակը պիտի յէպքերը, անձերը, երե-
ւոյթները և առհասարակ կեանքում
պատահած բաները իւր գրելիքի
առարկալ շարձեցուց առաջ գեղ-
արուեստորէն վերադարձէ: Վէպը
որքան իրականութեան մօտ պի-
տի լինի, աչնուամենայնիւ նա իրա-
կանութիւն չպիտի լինի: Որովհե-
տեւ վէպը պատկերացնում է կեանքի
այս կամ այն կողմը, ուստի նրա-
նում կատարած գործողութիւնները
կարիք ունին անձնատրութիւնների:
Այդ անձնատրութիւնները պիտի լի-
նին տիպի, իսկ դիպը իրական անձ-
նատրութիւն չէ, այլ նոյնանման
մարդկանց ընդհանուր լատկութիւն-
ների ամփոփում: Գեղարուեստական
երկը ստեղծագործութեան ծնունդ-

է։ Ստեղծագործածը կը լինի վէպ, գեղարեստական երկ, իսկ տեսածը կամ լսածը նկարագրել չի լինի երկ, գեղարեստական մի բան, որովհետեւ նրանում պօէզիա, ստեղծագործութիւն չըկայ։ Դա կը լինի... ինչ ուզում էք անաւնեցէք, բաց ոչ թէ վէպ, պատկեր, կամ մի ալ գեղարեստական երկ։ Նրկը երկունքի հեղեանք է, նրան հոգեպէս կրկնելով պիտի առաջ բերել։

Այս տեսակէտից պ. Ատրպետի գրածքները չի կարելի գեղարեստական երկեր անւանել։ Դրանք համարեա բոլորն էլ իրական ղէպքերի և անձնատուութիւնների նկարագրութիւններ են առանց ստեղծագործութեան։ Որ իւր գրածքները իրական կեանքից են վերցրած, հեղինակը մի առանձին պարծանքով է վիշտ։ Նրա գրքերից շատերի ձևակարին Դրօշւած է՝ այս ինչ կամ այն ինչ տեղի «իրական կեանքից»։ Ալմաստի ձևակարին գրած է. «վէպ Բարձր Հալոց իրական կեանքից»։ Իսկ «Խն Արապետի» սկզբում գրած «Նրկու խօսք»-ի մէջ հեղինակը ասում է, որ վէպի գլխաւոր անցքերին ականատես է եղել, մօտը ունի շատ ապացոյցներ, գործող անձնատուութիւններից ոմանք էլ Դեռ կենդանի են և ալն, և աւելացնում է. «Մենք աշխարհի ենք, որքան կարելի է, խոսք տալ երեսակաւութիւններից և միայն հետեւ իրականութեան, որը անցաւոր աշխարհի բնի իսկական պատկերն է»։ Նրկի հեղինակը սրանք չիւշում է, որ աւելի խոր տպաւորութիւն անի ընթերցողի վրայ, որ հաւատան իր գրածներին։ Միթէ վէ-

պով որեւէ գաղափար արտապատկերու համար անհրաժեշտ է աղբիւսի խոտով անուութիւններ մէջ բերել։ Աւելի լաւ չէր լինի, ունեցած շտկումները ներուի և ալ ապացոյցների նկարագրութիւններով մի պատմութիւն կամ ուսումնասիրութիւն գրել։ Միթէ Դա պակաս համոզիչ կը լինէր «Վէպի տեսքի» պակասաւոր կողմերը պատկերացնելու համար։ Այս թէ հալ ընթերցողներին չափերին ծանօթ «Գաղափար ինկիլզիցիոն» գիրքը, որի նմանը, կարծես, ուղեցել է հալ հարակութեան տալ պ. Ատրպետը, առանց նրա ասած երեսակաւութիւններից խոսք տալու, կամ առանց «միայն իրականութեան» հետեւելու, պակաս զգաւոր է առաջ բերում ղէպի ինկիլզիցիոնները։ Այս հէնց մեր նորագոյն գրականութեան մէջ եղած բացասական երեսակաւութիւնի նկարագրութիւնը, որպիսիք ունին Բաբի-Ֆին, Շիրանգադէն և ուրիշները, միթէ «երեսակաւութիւնից» խոսք տալ կամ «միայն իրականութեան» հետեւած բաներ են, որ այնքան տպաւորիչ են։ Բանը նրանում չէ, ի հարկէ, թէ հեղինակը կեանքում պատահած մի զգելի ղէպ կը նկարագրի, թէ նոյնանման, իւր մէջ աւելի շատ ընդհանուր շարկութիւններ պարունակողը երեսակաւութեամբ կը լրացնի և աւելի տիպալին Դարձրած իր պատկերացնի։ Բանը նրանումն է, որ առաջին ղէպում Դուրս կը գալ մի ղէպի, թէկուզ հանձարեղ, նկարագրութիւն, իսկ երկրորդ ղէպում մենք կ'ունենանք գեղարեստական վերարտադրած իրականութիւն։ Այս ա մենք կ'անւանենք—պատկեր»

պատմածք, վէպիկ կամ վէպ, նախ-
լով գործողութիւնների քանակու-
թեան, ճոխութեան, պարզութեան
կամ բարդութեան, աւսինքն գրա-
կան սրեղծագործութիւն, որը ըն-
թերցողին նաև զեղարեւոտական բա-
ւականութիւն կը պատճառուի ի նա-
կէ իրական շէպքի նկարագրութիւնն
էլ կարող է արժէք ունենալ և բա-
ւականութիւն պատճառել, եթէ լաւ
է կատարած: Բայց շարունակ միայն
Դրանցով զբաղւողին մենք չենք ան-
ւանիլ վիպասան:

Պ. Արդպետը իւր գրածքները
անւանում է վէպ կամ պատկեր:
Բայց, ինչպէս պարզ երևում է,
Դրանք ոչ վէպ են, ոչ էլ պատկեր,
այլ մարդկանց զարդարուն կենսա-
գրութիւններ և զանազան անցքերի
նկարագրութիւններ: Նա թուումըս-
ջիններ անւանում է պատկեր: Իսկ ոչ
այլ ինչ է, եթէ ոչ Պոլսի երկու թա-
ղերում գոյութիւն ունեցած թու-
լումբալիական (հրէջներ) երկու
խմբերի կազմակերպութեան և գոր-
ծունէութեան նկարագիր: Միթէ,
եթէ փոխանակ գրելու, թէ կալ-
Մքոն հրդեհւած մէջի գաղթական-
ներին շուր օգնութեան չընտասւ,
այդ պատճառով էլ Նրանց բնակա-
րանը ըտրորովին ալուեց,—եթէ փո-
խանակ ալսպէս պարմելու, ալս օգ-
նութիւն խնդրելը և մերժելը Դըր-
ւած են խօսակցութեան ձևով, իսկ
մէջինների բերնում Դրւած են «քիւլ-
ֆաթ» և «մմեր» բառերը—Դրանով
«թուլումբալիները» պատկեր կը Դառ-
նալ: Ալսպէս էլ Նրա միւս գրածք-
ները: Ալմաստը—Ոսկանի և Ալմաստի
լաբարերութիւնների մանրամասն

նկարագրութիւն է (երեւի իրական
անձնաւորութիւններ): Ալս վէպւմ
բաւական չնշարձակ տեղ է բռնել
«Բարձր Զալոց թատերասէրների
ընկերութեան» նկարագիրը: Ամենայն
բարեխղճութեամբ և մանրամասնու-
թեամբ նկարագրւած է ընկերու-
թեան առաջ գալը, գործունէու-
թիւնը, խաղացած պիեսները, ալյե-
լունները, վարչութեան անդամների
անունները, մինչև անգամ հասցեա-
ների քանակութիւնը: Ապա Դադա-
րանի զանազան նախագահներ և
քարտուշարներ նշանակելու և նո-
ցա պաշտօնանկ լինելու արկածալի
պատմութիւնները և նոյնանման
չար բաներ: Ինչու համար ի նարկ է
գոյութիւն ունեցող մի հիմնարկու-
թիւն վէպի մէջ կարող է տեղ բըռ-
նել հերոսների գործունէութեան ուղ-
ղութիւնը, բնաւորութիւնը և ուրիշ
հանգամանքներ աւելի կենսական
Դարձնելու համար: Բայց զրաւել
այդ հիմնարկութեան մանրամասն
նկարագրութիւնով, Դա վէպի սահ-
մանները Դուրս է. Դա քաղաքա-
կըրթութեան պատմութեան գործն
է: Խեւ Կարապետի մասին արդէն մէջ
բերինք հէնց հեղինակի իւր իսկ
խօսքերը: Իրամատրիկական գրւածք-
ների պօղգիրպի մասին որ խօսք չի
կարող լինել: Իրեն Դրամատրիկական
գրւածքներ էլ արժէք չունին: Շու-
շանի շէպքը արդէն լալոյնի է: Իսկ
Սարրաֆի բուլանդակութեան մասին
առւած է «պատմական կեանքից»,
Դուրմի աւելի ևս իրական: Քոռ-Եղի-
կի աւագակութիւնների մասին մին-
չև հիմա էլ պատմում են, կսկ Շիսնոցը,
Բէրսայի Առաքելը և Ժառանգները երևի

իրական շէպեր են: (Վուցէ Ժառանգներում միքիչ շեր խաղացած լինի երեակալութիւնը): Գուցէ շաղերին հեղաքրքիր լինի կարգալ Ալմաստի զոհաբերութիւնները Ոսկանի համար, Ոսկանի խիստ վարմունքը կոստանցալի հետ, Տէր-Կարապետի և Դաւթի խաչագողութիւնները, Շուշանի բէգի գլխին խաղացած օլինը, Քոռ-Նշիկի, Առաքելի և Արդաշէսի (Ժառանգներ) վրէժխընդրութիւնները, Կաշ-Նազարի գործունէութիւնը (Թուումբաջիներ), Վարդեան ախպոր հպարտութիւնը և մարաբալութիւնից խոյս տալը (Շըխնոյ), Թօսունի ուրական ձնանալը (Սարրաֆ), զանազան մարդկանց արկածները, քաջագործութիւնները, առաքինի վարք ու բարքը, անձնագոհութիւնը, անսահման սէրը և այլն. բաց թէ նրանք մեր կեանքի առանձնապատկուցութիւնները չեն, ոչ էլ գեղարեստական կոտորներ, կամ բանասիրեղական սրեղծագործութիւն: Դէհ, խօս մենք մի նոր վարք-Սրբոցի կարօտութիւն չունինք: Մեզ հարկաւոր են մեր կեանքի երևութները որոշ կերպով լուսաբանւած, մի հիմնական գաղափարի շուրջը համախմբւած. մեզ հարկաւոր են տիպեր որոնց մասին կարգալիս կարողանանք ասել—ահա, սա այս տեսակ մարդկանց ներկայացուցիչ է, սնւած այս ինչ հողի վրայ, այս ինչ երևութների ազդեցութեան տակ: Մեզ հարկաւոր են տիպեր, որոնց մասին կարողանանք ասել—սա մի մարդ է, որ մեր կեանքի այս ինչ պատմական, հասարակական, տրմտեսական, Ժառանգական երևութ-

ների արդիւնք է: Մի խօսքով՝ վէպում մեզ հարկաւոր է ունենալ կեանքի ուսումնասիրութիւն, նրա այս կամ այն երևութի տիպալին պարկերով:

Բաւական չէ Շիրակեցի մի Քոռ-Նշիկի պարտութիւնն անել և վրան գրել՝ «վէպ շիրակեցիների պարտական կեանքից»: Կամ Կարնում պատահած անցք նկարագրել և վրան գրել՝ «վէպ Բարձր Հալոյց իրական կեանքից»: Միթէ Քոռ-Նշիկի նման մի հարստահարւած որբ չէր կարող ծնւել մի ուրիշ տեղ, կամ «Ալմաստ» ուս նկարագրւած շէպերը չէին կարող պատահել Տաճկաստանի մի ալ քաղաքում: Եթէ ասենք, որովհետև գործողութիւնները մեծ մասով կարարւում են Կարինում կամ Շիրակում, դա էլ ճիշտ չի լինի, որովհետև Քոռ-Նշիկի մասին աւելի չէ պատմւած, երբ նա գործում էր Շիրակի սահմաններից դուրս, իսկ Ալմաստում նկարագրւած անցքերը մի խոշոր մասով տեղի են ունենում և: Պոլսում կամ ալ տեղ-Բայց եթէ ընդունենք անգամ, որ շէպերը պատահում են մեծ մասով Շիրակում կամ Բարձր Հալքի սահմաններում, անուամենայնիւ չենք կարող ասել, թէ դրանք Շիրակի կամ Բարձր Հալքի կեանքից վէպեր են, որովհետև չկան այդ տեղերի մասին առանձնապատկուցութիւններ, որոնք միմիայն դրանց ցատուկ լինին, որ կարելի չըլինի ասել, թէ այդ երևութները ամեն տեղ էլ կարող են լինել: Եթէ Քոռ-Նշիկում նկարագրւած անցքերը ամբողջովին փոխադրենք Արարան, Փամբակ կամ

լուսի, միթէ չենք կարող նոյն իրաւունքով ասել՝ վէպ Աբարանի, փամբակի կամ Կոռու կեանքից: Միթէ նոյնպիսի համեմաներ, որոնք հովին չեն ուզում աշխիլ դալ, չըկան ալ գեւեր, կամ որք հովիւ աշխատանքը հարստահարողներ չըկան ալ գեւերում բացի Շիրակից: Իսկ բարբառի մի քանի առանձնապարկութիւններ կամ խի-Վարդիկառ անունը չեն կարող ալդ վէպը (եթէ դա վէպ համարենք) Վէպ շիրակեցիների կեանքից Դուրս բերել. ալ պէտք էր ասել «Դէպքը պատահել է 40-ական թւականներին Շիրակում», կամ, ինչպէս արեւմտցիք են անում՝ ամարդումը պատմութիւն:

Այդ զանազան կեանքերից վերցրած, երբեմն իրական, պատմութիւնների հերոսները լրար անքան նման են, որ համարձակ կարելի է մինը միւսի տեղ դնել: Ի՞նչնց խօսակցութեան ոճը բոլորովին նոյնն է. բժիշկն էլ, անկիրթ գիւղացին էլ, խոսարարն էլ միակերպ, երկար պարբերութիւններով, ոճի միևնույն առանձնապարկութիւններով են խօսում: Բոլոր հերոսներն ու հերոսուհիներն էլ երեւելի գատրոններ են, երբ ուրեիլու առիթ է լինում, ուրում են չար մեծ ախորժակով ասիական կերակուրների ամենաքնքիւր տեսակները: Երբեմն միաջն, այն էլ հերոսուհիների, արդարին նկարագրութեամբ է զբաղում հեղինակը. և խակապէս ապացուցանում էլ որ «երկակալութիւնից խոյ է դալիս»: Հեղինակը երբ աչքի առաջ ունի գեղեցկութեան մի տիպար, և նրա բո-

լոր հերոսուհիներն էլ արդարին պարկերով դրան են նման:

Խե Կարապետում Տիրուհու մասին ասած է. «Տիրուհին մի գասն և չորս տարեկան աշխիլ էր, ոչ չար բարձր հասակով, բարակ կազմածքով, սե-սե աչքերով և թուս մազերով, որոնք փալում էին սե սաթի նման: Մի քիչ թուս էր մորթը, բայց ոչ սե ու գեղին, ալ ճիշտ ալն գոնով, որին մեր ժողովուրդը ցորենագոյն է անանում: Բայց չքնալ էր նրա գէմքի գծադրութիւնը, իրար կցած բարակ և երկար նուրբ ունքերը, խոշոր աչքերը՝ բամբակի նման սպիտակուցներով, երկար թերթիկները, ուրդ, նուրբ և բութալք քիթը, վարդագոյն խշերը, կարմիր ու բարակիկ պունկները—ալս ամենը նրան տեսնող երկրպագորդի սիրտն էր կորարում, ողին թոցում, ուշքը տանում և ալն: (Խե Կարապետ 66) Բէգի կնոջ մասին ասած է. «... և մի վսեմափալ, բարձրահասակ և բարեկազմ փիկին ներս մտաւ: Բամբակի նման սպիտակ գէմքի վրայ թէն տարիները իրանց խորշերն ու ակոսները թողն էին, բայց ֆինջանի նման խոշոր կեռ աչքերը (?) երեւի տպագրական սխալ է) սե ու երկաշն թերթիկներով, բարակ ու նուրբ ունքերը և վարդի պէս կարմիր աչքերը կարծես բնութեան հերկում էին ու պահպանում նահապետական խաթունի առաջնութիւնը: Արծալ սրածար ունքը, վարդագոյն բարակիկ չրթունքները և կղակ վրայ գնդիկ խալր ապացուցանում էին բնութեան ալն առար պարգևները, որոնցով զարդարած է եղել լեռ-

Ների Դձխուհին և ծաղիկների Դուստրը իւր գարնան տարիներում վեհապանծ լալն ճակատը զարդարած էր» և այլն: (Ն Կարապետ 126): Աւետարտի հերոսութիւններից Կոստանցալի մասին ասւած է, որ նա «առողջ և գեղեցիկ կազմւած» ունէր. (Աւետար 21): Աւետարտի աշկիւղ, Գոհարիկի մասին ասւած է, որ նրա «գեղեցիկութեան փալ»: ամենքի ուշքըն էր գրաւում: Սեւս մազերը, խոշոր աչքերը, երկալն թերթեունքները, նուրբ ու խիտ ունքերը, փոքրիկ շրթունքները, սպիտակ մորթը, վարդագոյն աչտերը խոտարանում էին, որ նա լինելու է ժամանակին Արզըրուժի ամենագեղեցիկներից զերազանցը»: (Աւետար 67): Իսկ Աւետարտի մասին նոյն երեսում՝ «Գեղեցիկ էր հէնց ինքը Աւետարտն էլ, սիրուն ու աստղով, և աչքան տալւալ նեղութիւններն ու կսկիծները տեսնելուց փոռլ Դեռ պահպանել էր իւր թարմութիւնը, քնքշութիւնը ու երեսի փալը: Խոշոր ու հրացալ տ սև աչքերը, թաւ թաւ ունքերը, և լալն ճակատը փալում էին անմեղութեան Դրօշմով. արեւից ալրած ցորենագոյն Դէմքի մորթը և վառվռուն աչտերի ցոլացմունքը Դեռ չէին թառամել և շրթունքների կարմիր գոյնը Դեռ մըցում էր շատ օրիորդների հետ: Բարձր հասակը, վալելուզ կազմւածքը, լալն կուրծքը և թիկունքը, բարակ մէջքը և գեղեցիկ քալերը նրա կին կամ մալր եղած լինելը կասկածեցնում էին»: Շուշանի մասին ասւած է՝ «Շուշան էր անունը. նման ալն սպիտակ ու քնքշիկ ծաղկին, որ աճում է հովիտների ձորերի լա-

տակում: Սպիտակ էր մորթով Շուշանը՝ շուշանի նման, աչտերը վառվռուն՝ վարդածաղկի նման, խոշոր ու սև աչքերը՝ սև սաթի նման, կամար ու խիտ ունքերը՝ թալլի նման, նուրբ ու սլորկ քիթը՝ նկարած պտկերի նման, բարալիկ ու փոքրիկ շրթունքները՝ նուան հատիկների նման, սպիտակ արամները՝ մարգարտի նման, լալն ու թափանցիկ ճակատը՝ հալելու նման, սև մազերը՝ երկար, խիտ փալուն մետաքսի նման, երկար վիզը՝ չկած փղոսկրի նման, բարձր բոլը, չինարի նման, լալն կուրծքը՝ խորանի նման, ուռած, ցլած ստիւնքները՝ հասած Դեղձի նման, Դիւրախոթ բազուկները՝ եղջերուի ոտիկների նման, փոքրիկ, կակղիկ ձեռքերը՝ կոկոն ծաղկի նման և համետ քալերը թագուհու նման»: (Աւետար 104): Էն է պակաս, որ ասի՝ «կոռցը սուր՝ մեր Արշակի քթի նման, բմբուլը խուճուճ՝ թեկը Տիգրանի մազերի նման, փալիկի՝ Շուշիկի կոնների նման», և Դուրս կը գալ «հէքիաթ, հէքիաթ պապ» և ոչ թէ «վէպ Բարձր Հալոց իրական կեանքից»: Բալց աւելի լաւ է չարունակներ: Աւետարում մի կոլր Մարօ կալ. Դրա մասին էլ ասւած է. «կնոջ (Մարօի) բարձր չինարի նման հառակը, առողջ կազմւածքը, երկար բարակ ունքերը, նուրբ քիթը, բարակ և վարդագոյն շրթունքները ապացոյց էին, որ նա եղել է ժամանակին գեղեցկութիւնների Դձխուհին»: (Աւետար 493): Ապա Զաւալի Սուլթանէի մասին՝ «նրա հասակը, ձեւը, չափւածքը և կազմւածքը Դիցուհու միալն լարուկ էր: Բամբակի նման

սպիրտակ ղէմքով, խոշոր ու սև սև աչքերով, կեռ կեռ բարակ ունքերով, երկար թերթիչքներով, բաց վարդագոյն ալոյսերով, կարմիր շրթունքներով, բարձր վզով, երկար, թաւ ու սաթի նման փալլուն սև մազերով, լայն թիկունքով, գունդ գունդ ծիծիկներով, բարակ մէջքով նման էր աչն անմահներին, որոնք...» և ալլն (Ալմաստ, 524)։ Միւս գրուածքներինց՝ Գող-Նզիկի հերոսուհու «հրացալոյ աչքերը» մարել էին»։ (Գ. Նշնիկ, 29)։ Շինոցի Մարգարիտը «հասած էր կարմրած խնձորի նման, սպիրտակ ձեռներն ու մորթը չէր կարելի զանազանել հագնւած (?) սպիրտակագոյն չիթ դարիալից, Բագմահլա մազերը, որ շարքով սփռւած էր թիկունքի վրայ, փալլում էին սև սաթի նման։ Խոշոր աչքերը ցոլում էին և բոցեր արձակում չորջր, իսկ ալոյսը մալխի վարդից էլ վարդագոյն և էլ հրապուրիչ» (Շինոց 8)։ Ժառանգներից իմանում ենք, որ Բէգի համար փախցրած «հրեշտականման գեղանի օրիորդների անմեղ տիպար...» գոհը շատ անգամ նւաշած էր լինում, դուռը կախ քցած, սև ունքերի տակ երկար սև սև թերթիչքներով աչքերը փակւած, ղէմքը սպիրտակ մարմնի նման, տխուր և անչարժ, երկար և սաթի նման փալլուն մազերը սփռւած սաւանի վրայ, իսկ կիսով չափ բաց, փրոսկրի նման ուղորկ և փալլուն կուրծքը հագիւ նկատւելու չափ բարձրանում և իջնում էր։ (Ժառ. 51) Աննամանը ամենից կատարեալն է. «Աննամանը՝ փոքրիկ հովուէին, արդէն մորել էր իւր տաննհինգերորդ գարունը։ Նա

փոթել էր դեռահաս վարդի կոկոնի նման, բարձրացել էր... նոճիների նման։ Թէև հարաւի հրապալ ճղմբը և կիզիչ արեւ նրա ձիւնի նման սպիրտակ մորթի վրայ հովական տարիներում թողել էին իրենց կնիքը, բայց Աննամանը տնակաւ կեանքում աւելի գեղեցկացել էր, ընդունելով Շիրակի ցորենի զւարթաղէմ գոյնը։ Նրա միջն կրկները հասնող սաթի նման սև մազերը, նրա լայն ճակատը, կամար ունքերը, խոշոր աչքերը իրենց երկար թերթիչքներով, վարդից էլ կարմիր ալոյսերն ու շրթունքները թովում էին դիտող մահկանացուների աչքերը և զրաւում սիրտն ու հոգին։ Նրա հետ չըջելը, նրա հետ հառաչելը, նրա ամբողջական բուրմունքը ծծելը, նրա հետ գրկախառնելը կարող էր ամենաթշուառ արարածին թենք տալ և սերովբէական թռիչքներով երկինք բարձրացնել» (Ժառ. 61)։ Խորհուրդ ենք տալ սօճանը մեղքերով մեղուցեալներին շտապել դէպի Բլի գաւառը—աչնոյսից հեշտութեամբ կարելի է «սերովբէական թռիչքներով երկինք բարձրանալ»։ Այս նկարագրութիւնները կարյալիս մարդակամալ կասկածում է, երևի Թուրքաց Հալաստանում չէկ աշխիկներ չըկան, կամ թէ չէկերը աչնոյսի երևի արկածների չեն պատահում. գոհէ ալդպէս են ցոլց տալիս «իրական կեանքից» վերցրած ալս վէպերն ու պատկերները։ Բէրսայի Առաքելում լիշած է մի գեղեցկուհի՝ Հէլէն խանումը, իսկ Թուրքաքոյներում կին չըկալ, որ նկարագրւէր։ Շուշանում և Սարափում, գրւածքների թափերական

լինելու պատճառով հերոսուհիները արտաքինի նկարագրութիւն չկալ— եթէ ոչ որանք էլ անշուշտ կունենալին բարձր չինարի հասակ, սև սաթի նման երկաչն մազեր, սպիրտակ կամ ցորենի գոյն մորթ, խոշոր աչքեր երկաչն թերթնիչներով, լաչն ճակատ, Դեղձի նման ծիծիկներ, նուրբ և ուշորկ քիթ տափակ ծալրով:

Յուսով ենք, որ ընթերցողը կը ների մեզ աչս երկար արտագրութիւնների համար: Արանով մենք ուզում էինք մի փոքրիկ նմուշ տալ, թէ ինչպէս է Պ. Ատրպետը գրում իւր «Իրական կեանքից» վէպերն ու պատկերները, և թէ ինչ տեսակ խնամքով է նա ուսումնասիրում իւր պատկերացները տիպերը:

1898 և 99 թւերին պ. Ատրպետի լուս ընծայած գրքովներն էլ գերծ չեն նոյն ընդհանուր պակասութիւններից: Արանք կամ հերոսների պատմութիւններ են (Բէրսալի Առաքելը, Ժառանգներ, Քոռ-Նշիկ) կամ պատահարների նկարագրութիւն: Բէրսալի Առաքելը մի գաւառացի է, որ Կ. Պոլսում խոհարարութեամբ վաճառակած գումարով ապրանք է գնում հայրենիքում վաճառելու համար, բայց մինչև որ խաճութից ապրանքի հակերը Դուրս կը բերէր, վաճառականը իրեն սնանկ է հրադարակում, և Առաքելի ապրանքը գնում է մեծամեծ պարտքեր լրացնելու: Իսկ Առաքելը վրէժխնդրութեամբ վառւած սպանում է վաճառականին և նրա կնոջ սիրեկան բէլին, որը Դադարանի նախագահ լինելով մերժել էր Առաքելի պահանջը: Քոռ-Նշիկը Շիրակի Խլի Ղա-

րաքիլիոս զիւլի հովիւն է, որը զիւլի համլանների Դէմ կատարած է, որովհետև նա ուժիկը կորում են և նրա աշխատանքը հարստանալու: Նա էլ աւագակ Դարձած սար ու քար ընկած կոշոպորում է հարուստներին և աղքատներին օգնում: Նշիկի և նրա ընկերոջ հրացանները շարունակ ցրում են թշնամիների ուշերը, բայց վերջիններին զնդակները Նշիկի մօրովն են անցնում: Վերջում Նշիկը փախցնում է և նշանածին, որը հարկադրւած պատկել էր իւր չըսիրած մինի հետ և հարսանեկան թափորի մէջ եկեղեցուց տուն էր վերադառնում: Նշիկին հեղինակը շատ միջոցներ ունէր մի գեղարւեստական պատկեր Դուրս բերելու: զրքի սկզբի տողերից մարդուսարդում է սպասելու մի լույջ ուսումնասիրւած տիպ, որովհետև լիւում է, որ Նշիկը հովիւ լինելով շարունակ հրացանաձգութեամբ էր զբաղւած, նրա հօրը գոլութեան պատճառով կախել էին, ինքը մի նիհար, տգեղ կերպարանքով, փոքրահասակ և անմաղ երեսով մի մարդ էր: Նա մարդ սպասում է, թէ ահա շարունակութեան մէջ կը գան աչս ժամանակաւ Շիրակի աւելի լուրջ ուսումնասիրւած պալմանները, և մեր առաջ կը պատկերանալ մի իսկական գեղարւեստական տիպ, որ սունկի նման բուսած չի լինի, ալ ուղղակի հետևանք որոշ պատճառների: Բայց չոյսը ի Դերն է ելնում և ստացւում է մի պատմական անձնաւորութիւն, նրա զանազան արկածների և քաջագործութիւնների նկարագրութեամբ: Ժառանգների մէջ Արտաշէսը Կարձակ-

ւում է իւր հօր կալքերը լափշտակած, իւր մօրը տիրացած և իրենց գիւղում հաստատուած քիւրդ բէգի սարապի վրայ, և նրա ապարանքը ալրելով նրա և նրա որդու մահան պատճառ է դառնում: Գեղեցիկ դէպքեր են, բայց թէ դրանք ոչ մեր երկրի համար ընդհանուր երևոյթներ են և ոչ էլ հոգեբանական նշանակութիւն ունեցող ճիշտ պատկերներ. ուրեմն ոչ տրպալին են, ոչ գեղարճուողական: Երևոյթում էլ ստատուած է Տաճկաստանում սովորական դարձած մի բան, կալքերի լափշտակութիւն վաշխառուների կողմից: Իսկ թուլումբաջիների մասին արդէն վերևը խօսեցինք: Երևոյթում մի հետաքրքիր երևոյթ է մէջ բերւած. դա մարաջումիւնն է, ալաինքն հողագործ գիւղացի դասակարգ, որ ճարտական դրութեան մէջ է ընկել: Այդ չափազանց հետաքրքիր երևոյթի մասին այնքան պակասաւոր, կցկոտոր տեղեկութիւններ կան, այնքան քիչ են պարզւած դրա հանգամանքները, որ ընթերցողը չափ քիչ կարող է գաղափար կազմել այդ մասին. մինչդեռ

հեղինակը երևի հնարաւորութիւն ունէր աւելի մանրամասն պարկերացնելու մեղ ալդ երևոյթը և դրանից առաջացած չարիքները:

Եթէ մի ընդհանուր նորա ուզեցանք գտնել պ. Արարիկի հրատարակած վերջին գրքոյկներում, կը տեսնենք, որ նա զբաւում է հարստահարւածների և զրկւածների պարմութեամբ, և սրանց վիճակին ուրիշ ելք չի գտնում, բացի կատաղի վրէժիմ դրութիւնից: Գոնէ ալդ հարստահարւածների և զրկւածների վիճակը, ալդ վիճակի առաջ գալու մանրամասն պալմանները ուսումնասիրէր և դուցէ մի աւելի նպատակաւոր միջոց գտնէր դրա առաջն առնելու համար: Գուցէ իւր նկարագրած ալդ տեղերի կեանքը թող է տալիս այս կամ այն կազմակերպութիւնը, այս կամ այն ձևի գործունէութիւնը հասարակական, որն-տեսական կամ մի ուրիշ ասպարէզում, ալդ բաների հետ մեղ ծանօթացնէր հեղինակը:

Մար. Յար.